

Вікторія НЕБРАТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Проаналізовано головні наукові аспекти щодо трактування державних фінансів, які сформувалися у світовій економічній думці впродовж XIX–XX ст. Запропоновано теоретичні підходи до визначення ролі державних фінансів у забезпеченні економічного розвитку.

Кардинальні питання, з яких почався розвиток політичної економії як самостійної науки, – про причини багатства й бідності народів, про рушійні сили господарського розвитку – залишаються у центрі теоретичних досліджень. Актуальні завдання створення динамічної ефективної економіки, що спроможна до саморозвитку на засадах інноваційності, обумовлюють необхідність освоєння та творчого використання світового наукового потенціалу в галузі теорії і практики державних фінансів. Разом з тим, застосування в умовах вітчизняної економіки тих чи інших принципів і пріоритетів побудови фінансової системи, фінансово-регуляторних моделей, фіскальних інструментів вимагає їх ґрунтовного історико-економічного аналізу й адаптації до конкретно-інституційних умов національного господарства. Таким чином, дослідження і типологізація теоретичних підходів до аналізу державних фінансів, вироблених західною економічною наукою, становить важливе теоретико-методологічне завдання, що є частиною розроблення актуальної комплексної проблеми – створення ефективної системи фінансового забезпечення економічного розвитку, адекватної сучасним реаліям світового господарства.

Теоретико-методологічні аспекти удосконалення фінансового механізму забез-

печення економічного розвитку висвітлені у працях В. Гейця, А. Даниленка, О. Кириленко, І. Луїної, В. Мандибури, В. Опаріна, В. Суторміної, В. Федосова, С. Юрія. Історико-економічний аналіз еволюції західної фінансової думки здійснювали В. Андрущенко, О. Длугопольський, М. Довбенко, В. Козюк. Розвиток теорії фінансів представниками української економічної думки досліджували О. Василик, П. Леоненко, П. Юхименко. Разом з тим, на сьогодні одним із невирішених наукових завдань залишається визначення теоретичних основ розвитку суспільного сектору та державних фінансів у контексті забезпечення економічного розвитку.

Метою нашої публікації є типологізація теоретичних підходів до визначення ролі державних фінансів у забезпеченні економічного розвитку на основі аналізу еволюції поглядів на місце держави, її фінансових механізмів та економічної політики в системі суспільного відтворення і соціально-економічних відносин.

Формування базових підходів до проблеми ролі держави в економічному житті суспільства, функцій і місця державних фінансів у механізмах господарської взаємодії та забезпечення економічного розвитку відбувалося в процесі становлення економічної науки. В добу меркантилізму (праці

Д. Карафа, Ж. Бодена – XV–XVI ст.), у творах англійських філософів доби абсолютизму (Т. Гобс, Дж. Локк – XVII ст.), дослідженнях представників німецької камералістики як предтечі фінансової науки (Л. фон Секендорф, Ф. Юсті, Й. Зонненфельс – XVII–XVIII ст.), поглядах фізіократів на теорію та практику господарювання (Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо – XVII–XVIII ст.) чільне місце займали положення щодо впливу держави і фінансів на стан господарства, розвиток виробництва і торгівлі, рівень народного добробуту.

Як зазначив свого часу видатний український вчений-економіст і дослідник історії економічних вчень І. В. Вернадський, залежно від трактування місця держави та ролі економічної політики в розвитку господарства склалися основні напрями в політичній економії – позитивний і негативний. Перший, на думку вченого, “вимагає на практиці майстерної організації господарських відносин суспільства, а внаслідок того – безпосередньої участі уряду в економічній діяльності народу, другий, навпаки, прагне до якнайбільшої економічної самостійності осіб у суспільстві і заперечує користь стороннього втручання в їхні приватні справи. Основне практичне положення першого – це визнання залежності багатства від суспільної влади; другого – та думка, що в основі усіх економічних явищ лежать природні закони, які не підпорядковуються сваволі влади; перший напрям звертає увагу переважно на суспільство чи державу, як ціле; другий – більше на окремих осіб” [6, 507]. І. В. Вернадський до позитивного напрямку зарахував “економічні поняття стародавніх, меркантилізм, протекціонізм і соціалізм”, а фізіократів і школу Адама Сміта – до негативного. Разом з тим, учений зазначав, що кожна наукова школа має певні відтінки, проміжні положення, тому протилежні напрями іноді зближуються між собою.

Застосувавши методологічну основу і критерій типологізації напрямів економічної науки, що були запропоновані та обґрунтовані І. В. Вернадським, спробуємо простежити еволюцію теорії державних фінансів. Теоретичні підходи до трактування сутності, функцій і механізмів функціонування державного господарства і державних фінансів є доволі контраверсійними і можуть бути умовно подані у межах двох основних наукових традицій. Перша з них була започаткована німецькою історичною школою, продовжена представниками соціал-політичного напрямку і довершена Р. Масґрейвом. Згідно з їхньою науковою позицією, держава і державні фінанси – це соціальний механізм задоволення потреб суспільства, який необхідно зміцнювати, підтримувати і вдосконалювати. Німецька традиція теорії суспільних фінансів характеризується послідовним позитивним ставленням до корисних функцій державного сектору економіки. Фінансова концепція представників “нової хвилі” німецької історичної школи, підтримуючи ідеї Ф. Ліста, доводила доцільність державного втручання, необхідність розширення та розвитку економічних функцій держави. У працях А. Вагнера, Г. Шмоллера, М. Вебера, К. Дитцеля, Л. Штейна та ін. аргументовано положення про те, що ефективно вирішити проблему нагромадження капіталу може лише держава, зосереджуючи певну частку річного доходу в державному бюджеті й інвестуючи в ті галузі господарства, які визначають економічне зростання країни; державні субсидії й інша підтримка експорту товарів, послуг і капіталу становлять необхідний елемент державної фінансової політики. Зокрема, Г. Шмоллер зазначав, що йдеться не про просте виправдання державного втручання, а про те, що воно є єдиною умовою ефективного управління економікою.

Становлення нових теоретико-методологічних підходів до ролі та механізмів функціонування державних фінансів відбулося під час так званої “кейнсіанської революції”, коли було запропоновано фінансові інструменти державного регулювання економіки. Велика депресія показала неспроможність класичної теорії дати теоретичний базис для ефективного вирішення актуальних завдань стабілізації фінансово-господарської системи та забезпечення її розвитку. Теоретична концепція Кейнса слугувала науковою основою розробки програми кредитно-грошового та бюджетного регулювання, в якій державі відводилася роль головного стимулятора і координатора господарської активності. При цьому запропоновані Дж. М. Кейнсом заходи були спрямовані не на стимулювання виробництва, а на збільшення попиту. Грошово-кредитна політика держави, на його думку, повинна стимулювати попит через зниження норми відсотка та вплив на прагнення до ліквідності (обмеження бажання зберігати тимчасово вільні кошти у грошовій формі). Сутність бюджетної політики полягає в організації інвестиційного процесу – зменшення чи недостатнє збільшення приватних інвестицій має компенсуватися державою. Згідно з концепцією Кейнса, не суттєво, куди саме спрямовано бюджетні кошти, важливо лише, щоб через ефект мультиплікатора вони спричинилися до посиленого зростання зайнятості та національного доходу. Варто наголосити, що вчений обстоював не державні інвестиції як такі, а активне державне регулювання обсягів інвестиційної діяльності.

Споживання та нагромадження разом із чинниками, що визначають їхню динаміку, Дж. М. Кейнс вважав компонентами “ефективного попиту”. Ключовими причинами неефективного попиту він називав прогресивне скорочення граничної схильності

до споживання (MPC); зниження граничної ефективності капіталу; надання надмірної переваги ліквідності. На підставі ідеї про “ефективний попит” була переглянута вся фінансова концепція: теорія державних фінансів почала розглядатися як складова теорії зайнятості, процента і грошей, а фіскальна політика – як невід’ємна частина економічної політики. На цій основі було визначено місце і роль категорій державних фінансів, а саме: державних видатків, податків, позик в економічному розвитку. Зокрема, збалансування бюджету, згідно з теорією Кейнса, має здійснюватися з позицій трактування бюджетного дефіциту як чинника активізації та стимулювання сукупного попиту. Збільшення державних видатків поживляє підприємницьку діяльність, безпосередньо діє на головні компоненти попиту, тобто на особисте й інвестиційне споживання. Відповідність попиту і пропозиції може досягатися за допомогою податкової політики, спрямованої на вилучення зайвих заощаджень. Аргументувавши вплив змін податкової політики на величину та динаміку “схильності до споживання”, вчений увів у науковий обіг поняття “податки – вбудовані стабілізатори”, що ґрунтується на функціональній залежності між національним доходом і податками. Практичне застосування податків у якості стабілізаторів фінансово-господарської діяльності, з точки зору Дж. М. Кейнса, забезпечує певну автоматичну гнучкість економічної системи.

Новим положенням фінансової теорії стала концепція зростання державних капітальних вкладень, які мають доповнювати урядові заходи щодо стимулювання “схильності до інвестицій”. Ця ідея певною мірою відповідала теоретичній традиції німецької історичної школи. На думку науковця, для протидії згубному скороченню приватних інвестицій необхідно збільшувати державні видатки. “Я уявляю собі, – писав учений, –

що достатньо широка соціалізація інвестицій виявиться єдиним засобом, щоб забезпечити наближення до повної зайнятості, хоча це не має виключати різні компроміси і способи співробітництва держави з приватною ініціативою” [10, 346]. Разом з тим, апелюючи до держави як суб’єкта політики стимулювання приватних і урядових інвестицій, Дж.М. Кейнс наголошував, що інструментами такого стимулювання можуть слугувати система оподаткування, регулювання норми відсотка, але не одержавлення економіки і встановлення системи прямого розподілу ресурсів. Вчений виступав за соціалізацію економічного життя, але проти державної власності; вважав, що надання найширшого поля для виявлення приватної ініціативи і відповідальності забезпечить умови реалізації потенційних можливостей виробництва й економічного розвитку.

Теоретична система та економічна програма Дж. М. Кейнса стала відповіддю у науковій дискусії між представниками англосаксонської та австрійської шкіл. Відповідно до фундаментальних положень австрійської школи, ринкова система забезпечує оптимальний розподіл ресурсів у часі через зміни часової структури капіталу. Разом з тим, “кейнсіанська революція” у теорії фінансів стала своєрідним продовженням традиції, започаткованої німецькою історичною школою, що полягала у трактуванні фінансових відносин як механізму, за допомогою якого держава оптимізує господарську діяльність і вирішує соціальні проблеми. Сам економіст був переконаний, що переваги ефективності, обумовлені децентралізацією прийняття рішень і особистим інтересом, є вагомішими, ніж вважали у XIX ст. [10, 347]

Розвиваючи теорію Дж. Кейнса, яка визначала фінансово-економічну антикризову державну політику, некейнсіанці запропонували новий підхід, створивши теорію

антициклічного державного втручання, яка стала основою для розроблення теорії економічного зростання. Визнання неспроможності стимулювання інвестицій шляхом зниження норми відсотка обумовило звернення до фіскальних інструментів державного регулювання, а в теорії – до утвердження фінансової концепції економічного розвитку. Протягом 1940–1960-х років її розробкою займалася ціла плеяда економістів, серед яких Е. Хансен, А. Оукен, У. Хеллер, У. Шульц, С. Харріс, Р. Ліндхольм, О. Екстайн, Р. Харрод, А. Пікок, Дж. Вайсман, Ф. Перру, Ф. Неймарк, В. Віттман, Г. Халлер, К. Емі, Х. Іто та інші. В ортодоксальному кейнсіанстві початок теоріям макроекономічної динаміки й антициклічних регулювань було покладено розробками англійського вченого-економіста Р. Харрода та американського – Е. Хансена. Сутність запропонованого підходу зводиться до того, що шляхом змін у державних доходах і видатках можна домогтися рівноваги в економічному розвитку. Цей висновок базувався на принциповому положенні щодо визначення місця державних фінансів як складової, визначальної та невід’ємної структурної частини макроекономічної моделі, що відповідає традиції, започаткованій німецькою історичною школою.

Наступним кроком у теоретичній концептуалізації державних фінансів стало обґрунтування державної політики економічного зростання в теорії “неокласичного синтезу”, яка об’єднала два протилежних напрями економічного аналізу рівноваги попиту й пропозиції, що забезпечують оптимальне використання економічних ресурсів. Найбільш яскравими представниками теорії неокласичного синтезу є лауреати Нобелівської премії в галузі економіки англієць Дж.-Р. Хікс та американець П. Самуельсон. Дж. Хікс уперше виступив з ідеєю “синтезу” кейнсіанської і неокласичної теоретичних систем у рецензії на книгу Дж. М. Кейнса

“Теорія зайнятості містера Кейнса” (1936), статті “Містер Кейнс і “класики” пропонується інтерпретація” (1937). У його пізніших працях було розроблено основи теорії економічної рівноваги та “нової економіки добробуту”. Як зазначив Р. Масґрейв, “по-ява IS–LM – моделі Хікса виявила зв’язок між базовими кейнсіанськими функціями у загальнішому і більш гнучкому вигляді, уможливаючи різні рівні зайнятості й відкриваючи дієвість монетарної політики. Фіскальну політику, таким чином, було позбавлено її унікального місця” [4, 42]. Поділ макросистеми на два основних сектори економіки відповідав традиційним неокласичним підходам. Разом з тим, поєднання в одній моделі та дослідження взаємодії цих секторів дало можливість із кейнсіанських позицій детальніше дослідити макроекономічну рівновагу, коли зрушення на одному з ринків тягне за собою зрушення на іншому. Тим самим модель Хікса відображає сутність “неокласичного синтезу”, поклавши початок дослідженням взаємодії реального та грошового ринків.

У найвідомішій праці П. Самуельсона “Економікс” (1948) обґрунтована державна політика економічного зростання на основі поєднання неокласичних ідей щодо стимулювання потенційного виробництва та некейнсіанських рекомендацій стосовно регулювання ефективного попиту з метою досягнення їх динамічної рівноваги. Синтез полягав, насамперед, у об’єднанні макроекономічних методів дослідження з мікроекономічними, доповненням аналізу зростання національного доходу аналізом руху цін, заробітної плати і прибутку. П. Самуельсон розробив теорію чистих державних видатків і запровадив у науковий обіг поняття суспільних благ. Учений виокремив такі ключові характеристики суспільних благ: неподільність, доступність для всіх, надання їх державою. Було поставлене питання

про розподіл фінансових ресурсів між державним і приватним секторами з огляду на необхідність фінансування економічної та соціальної інфраструктури, які є неприбутковими або низькоприбутковими для приватного підприємництва, але суспільно необхідними. Суть фінансової політики у сфері виробництва та надання суспільних благ визначена П. Самуельсоном як регулювання їх пропозиції з метою досягнення оптимальності державних видатків. Отже, суспільні товари і послуги виступають формою зв’язку колективних потреб і бюджетно-податкової політики держави. Складність полягає у визначенні ставки оподаткування, яка відповідала б принципам справедливості та ефективності.

Аналіз наслідків урядової стабілізаційної політики запропонував М. Фрідман – провідний представник чиказької школи, автор “Дослідження у галузі кількісної теорії грошей” (1956), у якому сформульовано головні положення монетаризму. Нова монетаристська школа сформувалася, передусім, під впливом теорії американських економістів 1920–1940-х рр. Г. Саймона, І. Фішера, Ф. Найта, які здійснили дослідження механізму зворотного впливу грошового світу на товарний світ, монетарних інструментів, грошової та валютної політики на розвиток економіки. Теорія адаптивних очікувань, сформульована М. Фрідманом, базується на тому, що фірми коригують свої очікування та дії з огляду на події, тенденції минулого, а також підтверджені або помилки минулих прогнозів. Методологічні аспекти такого підходу до трактування державних фінансів учений виклав у спеціальних дослідженнях [3, 260–271].

Альтернативні підходи до розуміння природи та механізму впливу очікувань на економіку запропонував Р.-Е. Лукас. Його теорія раціональних очікувань розглядає реакцію учасників економічної діяльності

на заходи економічної політики. На противагу адаптивним очікуванням, раціональні очікування зорієнтовані більше на майбутнє, ніж на минуле [9, 141]. Р.-Е. Лукас виходив із того, що економічні суб'єкти не схильні пасивно очікувати змін економічного курсу. Спираючись на широку інформацію, вони передбачають імовірні наслідки грошово-кредитної і фінансово-бюджетної політики, ухвалюють раціональні рішення, здатні урівноважити дії державних структур. Таким чином економічна політика "нейтралізується" запобіжними заходами раціональних суб'єктів, втручання держави породжує додаткову непевність і є безперспективним у довгостроковому плані. Проблема аналізу та врахування раціональних очікувань – це проблема дієвості й ефективності економічної політики, її здатності доцільно і передбачувано впливати на хід економічних подій.

Аналіз довгострокових наслідків дискретної грошово-фінансової політики запропонували Ф. Кюдланд та Е. Прескот. Вони розробили концепцію непослідовності політики у часі. Однією із найскладніших проблем урядової діяльності є досягнення довгострокових цілей. Стабільність цін і динаміки виробництва та зайнятості безпосередньо залежать від обґрунтованості, послідовності та транспарентності грошово-кредитної і фіскально-бюджетної політики, а також визначаються рівнем довіри до влади. Завдання реалізації довгострокових цілей актуалізовано сучасними чинниками економічного розвитку та фінансиалізації суспільства [8, 5], а саме: інтенсивним зростанням обсягів фінансових ринків, що підвищує вимоги до забезпечення їхньої стабільності; зростаючою незалежністю монетарних органів, зокрема центральних банків; загостренням проблеми очікувань економічних суб'єктів, у т. ч. на фінансових ринках.

Сьогодні суспільству доводиться все частіше мати справу з феноменом непослідовності політики у часі, коли регуляторні дії мають характер дискреційних рішень. У 1977 р. Ф. Кюдланд і Е. Прескот опублікували працю "Правила, а не свавілля: непослідовність оптимальних планів". Її основні положення були спрямовані на перегляд класичної кейнсіанської теорії, яка перестала задовольняти потреби обґрунтування регуляторної політики в умовах стагфляції. Дослідники провели чітку межу між правилами і дискреційними діями, запропонувавши зміни та доповнення до макроекономічної теорії. Зокрема, вони запровадили поняття "динамічна неузгодженість" для характеристики ситуації, коли, з одного боку, уряд порушує обіцянки, а з іншого, підприємці та споживачі поведуться відповідно до сценарію невиконання даних обіцянок. Таким чином, уряд реально стає неспроможним виконувати свою програму, бо економічні суб'єкти не сподіваються на це і ведуть себе відповідно до власних песимістичних очікувань [2, 78–96]. Парадокс, що відбуваються в реальному житті, й не знаходять пояснення у категоріях традиційної макроекономіки, можна трактувати з позицій поведінкової економіки. Основною заслугою Ф. Кюдланда і Е. Прескотта є те, що вони одними з перших звернули увагу на той факт, що дискретні заходи мають не лише негайні, а й довгострокові наслідки і можуть призвести до негативних результатів у майбутньому.

Аналіз діяльності держави та наслідків її фінансової політики отримав глибоке теоретичне підґрунтя завдяки розробленню проблематики державного сектору економіки. Теорія економіки державного сектору є порівняно новою галуззю економічної науки, яка синтезує політику та економіку, спираючись на методологічну основу теорії суспільного вибору. Предметом економіки

державного сектору є економічна поведінка держави як одного із суб'єктів ринкової економіки, аналіз цієї поведінки з позицій мікроекономічної теорії. Зокрема, в працях Р. Масґрейва визначено тріаду функцій держави (розміщення, розподіл і стабілізація), що стала рамковим підходом для дослідників суспільних фінансів. Одним із ключових положень сучасної економічної теорії є обґрунтування необхідності для процвітання суспільства, поряд з ринком, здорового і міцного державного сектору, оскільки одне без одного працювати не може.

Сучасною економічною наукою аргументовано розмежування нормативного та позитивного підходів до дослідження ролі державного сектору та урядових дій. У книзі Р. Масґрейва "Теорія суспільних фінансів" (1959) було розкрито специфіку нормативного та позитивного підходів у галузі теорії економіки державного сектору. Нормативний підхід визначає цілі, принципи та норми такого функціонування державного сектору, яке сприяло б зростанню національного добробуту, тобто містить ціннісні судження і політичні рекомендації. Розвиваючи традицію трактування держави як економічного агента, який оптимізує функціонування суспільного виробництва, Р. Масґрейв увів у науковий обіг концепцію бажаних благ (merit goods). Згідно з цією концепцією, суспільство в особі держави змушує індивідів споживати певні блага і відмовитися від споживання інших, незалежно від особистих уподобань і можливостей.

Разом з тим, економічна доцільність і критерії суспільного блага не завжди слугують безпосереднім мотивом економічної політики. Напрями стратегічних реформ і конкретні регуляторні заходи детерміновані суспільними інтересами, які по-різному виявляються і впливають на прийняття урядових рішень. Критичне ставлення до діяльності держави як виразника абстрак-

тних суспільних цілей було започатковане ще А. Смітом, який, за влучним висловом сучасних дослідників ідеології та політики неолібералізму, "незважаючи на свій прагматизм і гнучкість щодо ролі держави в економіці, завжди дотримувався принципу, відповідно до якого недосконалі ринки звичайно є більш дієздатними у вирішенні економічних проблем, ніж недосконалі уряди" [5, 16]. З позицій класичного лібералізму генеза вільних ринків, їх органічний розвиток в умовах конкуренції вперше створюють передумови і можливості прийняття господарюючими суб'єктами усвідомлених, самостійних і відповідальних рішень, а не сліпого підпорядкування урядовій політиці, волі держави, які завжди є певним відображенням суб'єктивних уявлень і інтересів тих чи інших соціальних груп.

Наукову традицію скептичного ставлення до держави у царині суспільних фінансів продовжили італійські вчені-антиавторитаристи, а пізніше – шведський економіст К. Віксель. Його "Дослідження теорії фінансів" (1896) містить принципи методологічного індивідуалізму, трактування політики як обміну, що в подальшому стали основою розроблення теорії суспільного вибору. Згідно з таким підходом, держава – це своєрідний клуб бюрократів, які використовують бюджет і суспільне багатство для задоволення своїх групових інтересів, тому потрібно створювати і розвивати механізми громадського контролю і протидії владі. Своєрідну інтерпретацію базових положень ліберальної доктрини запропонували представники неоліберального напрямку, що формувався як відповідь на кризовий стан традиційного лібералізму у 1920–1940-х рр. Вони звернули увагу на те, що ринок вільної конкуренції потребує захисту від самого себе, держава повинна створювати і підтримувати дієздатний конкурентний лад. Разом з тим, представники нового лібера-

лізму, ідеологи соціального ринкового господарства вбачали в державному втручанні загрозу посилення тоталітарних тенденцій, обмеження свободи особистості, встановлення диктатури. Ф. фон Хайек назвав державний інтервенціонізм прямою “дорогою в рабство”, видавши у 1944 р. книгу під такою промовистою назвою.

Теоретичною основою вивчення інституційного середовища діяльності індивідів та організацій у суспільному секторі стали дослідження Дж. Б'юкенена, Г. Талака, М. Олсона, Р. Толлісона та ін. Теорія суспільного вибору, основи якої були закладені в працях Дж. Б'юкенена “Розрахунок згоди” (1962, спільно з Г. Талаком), “Межі свободи” (1975), акцентує увагу на втратах, пов'язаних із діяльністю держави (економіка бюрократії, пошук політичної ренти тощо). Сучасний позитивний підхід до аналізу суспільного сектору і державних фінансів передбачає аналіз фактичних дій уряду та пов'язує окремі події з екзогенними змінними та політичними рішеннями. Стратегічні цілі уряду та фактично досягнуті результати збігаються лише в ідеалі. Більше того, у країнах, де відчувається особлива потреба в широкій участі держави в економіці, державний сектор виявляється найменш ефективним щодо виконання суспільно важливих завдань. У результаті, за твердженням В. Танці, коли політики цих країн намагаються керувати економікою, вони лише завдають збитки господарській діяльності [11, 51–62]. Дж. Б'юкенен, розробляючи теорію суспільного вибору, порушив питання про необхідність встановлення обмежень на дії держави. Трактуючи державу як Левіафана, який узурпує суспільну владу з метою задоволення потреб тих, хто перебуває при владі, вчений аргументував доцільність створення та розвитку суспільних інститутів, які спроможні протидіяти реалізації групових інтересів державної бюрократії.

Протиставлення двох підходів до розуміння держави, суспільного сектору і державних фінансів, репрезентоване у сучасній науці такими видатними постатями, як Дж. Б'юкенен і Р. Масґрейв, є доволі умовним. Можна погодитися, що погляди Масґрейва на державу більш оптимістичні, натомість Б'юкенен дивився на діяльність уряду песимістично і відповідно оцінював можливості ефективної роботи державної бюрократії. Існує думка, що Масґрейв займався нормативною теорією державних фінансів, а Б'юкенен – позитивною, проте самі вони наголошували на позитивному науковому підході та розробці політичних рекомендацій щодо оптимізації фінансової політики [4, 17].

Синтетичний підхід до трактування регуляторних механізмів державних фінансів, що поєднує нормативну та позитивну складову, досліджували представники сучасного інституціоналізму. Зокрема, у межах нової інституційної економічної теорії розглянуто феномен інформаційної асиметрії, як такий, що, з одного боку, обумовлює неспроможність (фіаско) ринку, а з іншого – знижує ефективність вирішення економічних питань засобами державного регулювання. Теорія асиметрії інформації розроблена Нобелівськими лауреатами 2001 р. Дж. Стігліцом, Дж. Акерлофом та М. Спенсом. Вона ґрунтується на тому, що коли економічні контрагенти мають різну обізнаність щодо споживчої корисності благ, то виникають передумови для деформації (завищення або заниження) ціни, порушуються умови ефективного функціонування ринку, виникає ситуація несприятливого вибору та морального ризику [1]. Деформація ринкового механізму призводить до необхідності державного втручання, розширення державного сектору економіки. Асиметрична інформація впливає на безробіття, страхування, ринок кредитів,

але особливої гостроти ця проблема набуває у взаємодії суспільства і держави, коли державна бюрократія виступає агентом (виконавцем) щодо суспільства (принципала). Конфлікт інтересів обумовлює неефективне використання ресурсів і можливостей суспільного сектору, зловживання у сфері державних фінансів, порушення регуляторних функцій фіскально-бюджетного механізму. Проблема асиметрії інформації ускладнюється тим, що держава, з одного боку, виступає інструментом захисту інтересів споживачів, коли йдеться про різну поінформованість виробників (продавців) і споживачів (покупців), а з іншого – сама породжує і підтримує інформаційну асиметрію як продуцент суспільних благ і учасник ринку. Зменшення негативного потенціалу, обумовленого конфліктом інтересів та асиметрією інформації у сфері державних фінансів, можливе шляхом розкриття інформації, підвищення рівня транспарентності урядової діяльності, вдосконалення механізмів публічного контролю.

У транзитивній економіці України розгортаються процеси “приватизації держави”, представлення інтересів груп в якості суспільних інтересів, каналізації коштів державного бюджету і перетворення системи державних фінансів у редистрибутивний механізм, що працює на користь кланово-олігархічних угруповань. За таких умов, як зазначив академік В. М. Геєць, “зростає масова недовіра до держави, що підриває її соціальну силу, а економіка й суспільство починають доволі швидко деградувати, особливо якщо рівень міжособистісної довіри в суспільстві також невисокий” [7, 53]. Критичний рівень інституційної довіри, на нашу думку, становить суттєву загрозу реформам, які перманентно декларуються в Україні, але досі не принесли результатів. Очевидно, без формування соціальних сил і створення політичних механізмів, що

дають змогу реалізовувати прогресивні перетворення, арсенал державних фінансів і апарат державного управління будуть працювати на посилення й укорінення влади бюрократії над суспільством і капіталом, а не на проведення ефективних реформ і забезпечення економічного розвитку.

На основі вищезазначеного можемо зробити наступні висновки. Еволюція економічної науки й економічної політики відбувалася в руслі пошуку відповіді на такі ключові питання: по-перше, що є джерелом багатства націй і як забезпечити його примноження; по-друге, яким чином можна сприяти створенню капіталу і його продуктивному застосуванню, щоб уможливити швидкі технологічні зміни й водночас забезпечити зайнятість і зростання добробуту населення. Головне завдання державних фінансів, визначене самим ходом господарської еволюції, – забезпечити функціонування дієвих каналів і механізмів інвестування, які не суперечили б інтересам поточного споживання і попиту, не підривали мотиваційних механізмів конкурентного підприємництва, сприяли становленню інноваційної моделі сталого економічного розвитку.

Магістральні шляхи вирішення цих питань у процесі еволюції світової економічної науки та теорії державних фінансів зводяться до розроблення механізмів оптимізації фінансової системи, з одного боку, і створення системи контролю за прийняттям бюджетних рішень і транспарентних умов урядової діяльності загалом, з іншого. Європейська школа суспільних фінансів наголошує на розкритті можливостей і вдосконаленні інструментів фіскальної держави, об'єктивній неминучості й доцільності державного сектору і бюджетно-податкової регуляторної діяльності уряду. Натомість альтернативний напрямок, який умовно можна позиціонувати як американський, трактує діяльність держави як реалізацію

інтересів особливої групи – державної бюрократії, кредо якої полягає у максимізації надходжень, перерозподілі доходів бюджету на свою користь і отриманні ренти. Критика інституційних механізмів прийняття рішень і аналіз взаємодії економічної та політичної сфер життя суспільства становлять головний зміст цього напрямку.

З огляду на актуальні завдання, що стоять перед українським суспільством, найбільш продуктивним як у теоретичному, так і у практичному плані є синтез обох підходів до трактування державних фінансів. Для забезпечення економічного розвитку необхідні вдосконалення фінансових механізмів у поєднанні з виробленням політичних інструментів та інституційних “обмежувачів” уряду, утвердженням засад публічності, підконтрольності, прозорості в сфері державних фінансів. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо інституційного забезпечення державної фінансової політики економічного розвитку.

Література

1. Akerlof, George A. *The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism* // *Quarterly Journal of Economics*. – 1970. – August. – P. 488–500.
2. Kydland F.E., Prescott E.C. *Pules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal*

Plans // *Journal of Political Economy*. – 1977. – June. – Vol. 85(3). – P. 71–96.

3. Fidman M. *Essays on Positive economics*. – Chicago, Univ. of Chicago Press, 1953. – P. 260–283.

4. Б'юкенен Дж. М., Масгрейв Р. А. *Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежні бачення держави: Пер. з англ.* – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 175 с.

5. Бодров В. Г., Кредисов А. І., Леоненко П. М. *Соціальне ринкове господарство*. – К.: Либідь, 1995. – 128 с.

6. Вернадский И. *Очерк истории политической экономии* // *За ред. В. Д. Базиловича*. – К.: Знання, 2009.

7. Геец В. М. *Общество, государство и экономика: единство и противоречия*. – М.: Институт экономики РАН, 2012. – 66 с.

8. Геєць В. М. *Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку*. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. – 864 с.

9. Довбенко М. В. *Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): Навчальний посібник*. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 336 с.

10. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.

11. Танци В. *Роль государства в экономике: эволюция концепций* // *Международная экономика и международные отношения*. – 1998. – № 11. – С. 51–62.